

Nikola Radić Lucati¹

Centar za istraživanje i edukaciju o Holokaustu

HOLOKAUST I POLITIKE MUZEALIZACIJE

Evropsko zajedničko iskustvo u Jugoistočnoj Evropi

O toku rada i razvoju ideja resornih ministarstava, odbora koji se bave edukacijom, planiranjem arhitekture i izložbenih postavki memorijalnih centara najbolje svedoči upotreba pojmova sećanja i pamćenja – terminologije generacija koje su i formirale savremeni jezik muzeološke memorijalizacije Holokausta, i koje su najčešće lično svedočile o ratu i Holokaustu ili su deca generacije koja im je svoja sećanja direktno prenela, a sa njima i obavezu čuvanja i prenošenja sećanja. Ono što je generacija koja je preživela Holokaust, rat, i genocid takođe proizvela jeste politička kultura vrednosti dijaloga i demokratskog konsenzusa o tome šta je bio rat, i šta se, kome i kako dogodilo u Holokaustu. Ovaj konsenzus je osnov prihvatanja evropskog sećanja kao zajedničkog iskustva oslobođenja od ideologije nacizma, i na njemu su sagrađeni zajednički parlament, ekonomska međuzavisnost i kulturna raznolikost, a tek potom i muzeji, istorijski instituti, memorijalni centri i spomen-područja logora širom Evrope.

Uključivanjem dojučerašnje periferije u rad memorijalnih i obrazovnih tela unije, od 2000-tih, „prenošenje sećanja”, tog sve šireg polja naučnog i građanskog iskustva i saznanja o ratu, postalo je predmet multilateralnih sporazuma koji su jasno definisali istorijske i edukacione norme. Formiranje političko-istorijskog narativa i njegova projekcija koja je do tada bila isključivi predmet države, počinje da se posmatra u širem, regionalnom i međunarodnom kontekstu. Ova nova, multilateralna situacija,

¹ ffishbait@gmail.com

gde je država samo jedna od strana koja se bavi načinom na koji će istorija genocida i Holokausta biti povezana sa nacionalnim istorijskim narativom, dovela je do različitih odgovora interesnih grupa u državnom aparatu, pre svega u ministarstvima prosvete i kulture, ali, još važnije, u širem delu njihovog ekosistema – u istorijskim institutima, arhivima, na univerzitetima, među izdavačima istorijske literature i udžbenika. Raspon ovih odgovora kreće se od prihvatanja partnerstava, multilateralnosti i učesća, do pokušaja ponovnog uspostavljanja monopola na interpretaciju istorije, i često, pokušaja nenaučne revizije. Autohtoni narativi o Holokaustu i stradanju lokalnog stanovništva, u društvima Balkana se razvijaju paralelno, a prate ih i narativi neonacizma i rehabilitacije lokalnih kvislinga i ratnih zločinaca. Čak i u takvoj situaciji, u odnosu na zapad Evrope društveni konsenzus i potreba za javnim i stalnim mestima komemoracije ne kasne mnogo – negde deceniju, negde možda i manje. Ali, regionalni, zapadnobalkanski kontekst u kome se potreba za konsenzusom artikuliše, potpuno je drugačiji tamo gde osećanja kolektivne krivice za zločine na nacionalnoj, verskoj i rasnoj osnovi nema, a gotovo čitav vek pažljivo izgrađivani identiteti nacija i autoempatije zakasnelih nacionalnih oslobođenja su, uz ograničen domet jezika i obrazovnu strukturu nasledenu iz perioda autoritarizma, doprinedi nepoverenju u naučnu historiografiju, multilateralizam i posleratno redefinisani antifašizam. Deo nepoverenja je izražavan i kroz posebnu formu nacionalizma – proizvodnju konkurentskih narativa stradanja sopstvenih nacija i njihovu upotrebu kad god je bilo šanse za promene u edukaciji i formiranje permanentne institucije koja bi se bavila Holokaustom i genocidom. Sa ratovima 90-ih, koji su zamenili egalitarni federalistički narativ perioda posle Drugog svetskog rata, sam pojam „posleratnog” dobio je nove slojeve značenja. Budući da je deo zemalja učesnica u tim ratovima i danas u EU, iskustvo posleratnog i institucionalnog „antifašizma” postalo je deo konteksta edukacije i komemoracije o Holokaustu i genocidu, kao i disruptivni deo novih, desnih, evropskih narativa.

Grčka

O tome kako se tradicija antisemitizma 19. i ranog 20. veka ispoljavala kroz nedostatak komemoracije i edukacije govori primer Grčke i pogotovo Soluna, koji je do požara 1917. bio najveći centar sefardskog judaizma i zajednice koja je činila gotovo polovinu gradskog stanovništva. Posle požara, u vreme kada je grad bio i mesto pri-

prema tri savezničke vojske za proboj fronta, gradske vlasti Soluna oduzele su pravo Jevrejima da obnove svoje kuće i firme, i naredile im da se nasele na obodu grada, što je uticalo na osiromašenje i opadanje jevrejske zajednice tokom celog međuratnog perioda. Porastu antisemitizma doprineo je i talas proteranih Grka iz Turske, rezultat „razmene stanovništva”. U drugim gradovima, tokom 1920-ih i 1930-ih godina, dolazi do napada, čak i pogroma Jevreja u Solunu i Kavali. I pored toga, Jevreji Grčke i Soluna učestvovali su u odbrani zemlje 1941. godine. Okupaciju i Holokaust preživelo je manje od desetine zajednice od 54.000 članova. Preživeli logora je dočekao građanski rat, u kome je pobedu odnela desnica, koja je sprečila restituciju. Danas, u Solunu živi zajednica od 1.300 Jevreja. Spomenik žrtvama je podignut tek 1997, poslednji rad jugoslovenskog vajara Nandora Glida. Memorijal Holokausta na Univerzitetu u Solunu otkriven je 2014. godine. Grčka je takode, postala članica IHRA. U planu je otvaranje i Memorijalnog muzeja Holokausta i ljudskih prava, koji će biti institucija sa multilateralnim, međunarodnim uticajem i sredstvima, za koju se tvrdi da će „odgovarati standardima”. Ipak, ostaje pitanje kako bi izgledala lokalna, autohtona forma komemoracije i struktura i sadržaj edukacije u njoj.

Ovaj šturi osvrt donekle sakriva priču o dve političke kulture Soluna i severne Grčke: o stavu levice iz vremena građanskog rata – da se preživelim Jevrejima vrati imovina, kao i demonstirana na protestima protiv fašističke partije Zlatna zora, sa kojima je i gradonačelnik nosio žutu zvezdu. Sa druge strane, taj krhki podnaslov budućeg muzeja će se jednog dana možda odnositi i na brutalni tretman izbeglica koje su se na putu ka Evropi zadesile u Grčkoj. Ova linija razvoja od zakasnelog priznanja Holokausta kao posebnog i lokalno značajnog istorijskog događaja, potom delimično pasivne, depolitizovane, ali ipak javne komemoracije fokusirane na spomenik i žrtve, preko šire edukacije kulturom i zajedničkim svečanostima ipak je, unutar dve decenije, dovela do prihvatanja istorije i stradanja Jevreja Soluna kao dela domaćeg istorijskog narativa i antifašističke tradicije.

Makedonija

U Makedoniji, sa potrebom za što širim međunarodnim priznanjem, kao i graditeljskom ekspanzijom u drugoj polovini prve decenije 21. veka, dolazi i do pritiska na vlasti da priznaju restituciju gotovo u potpunosti izbrisanoj i raseljenoj jevrejskoj zajednici. Posle Terezinske deklaracije 2009, makedonske vlasti odlučuju,

uprkos protestima malobrojnih porodica preživelih i detaljne dokumentacije sa popisanim imenima i imovinom žrtava, da restituciju imovine bez naslednika najvećim delom usmere u memorijalni centar u Skoplju. Ova jedinstvena prilika da se prostor sa problematičnim vlasništvom vezanim za Holokaust i restituciju aktivira, pretočena je u Memorijalni centar Holokausta Jevreja Makedonije sagrađen u isto vreme, i neposredno uz Muzej makedonske borbe za državnost i samostalnost u podnaslovu: Muzej VMRO i muzej žrtava komunističkog terora – revizionistički muzej tada vladajuće partije. Obe institucije podignute su na parceli na kojoj je nekad stajala jevrejska četvrt (mahala) Skoplja i ne mogu se posmatrati van zajedničkog konteksta porekla zemljišta i sredstava kojima su sagrađene. Tim pre što je Memorijalni centar Holokausta Jevreja Makedonije zapravo, multifunkcionalna zgrada koja je, kao i politički muzej pored nje, trenutno jedna od nacionalnih institucija Makedonije.

Osim stilskih razlika u arhitektonskom tumačeju postmoderne, sadržaj ovih institucija ima visok stepen jednoobraznosti u ulozi izložbenih postavki u opštem nacionalnom narativu, ali i u činjenici da su oba zapravo metodološki – simulacija, a međusobno i konflacija realne istorije stradanja sa lažnom. U makedonskom nacionalnom narativu Holokaust predstavlja posrednu potvrdu makedonske posebnosti i nezavisnosti, zatim karakter bugarske okupacije i saradnju okupatora sa Trećim rajhom na uništenju Jevreja Makedonije. Ovakvo gledište, iako tehnički sastavljeno od činjenica, svodi Holokaust na ilustraciju i „potvrdu teze” nacionalnog narativa. Stoga ne čudi da obe institucije poseduju stalne izložbene postavke čije je težište na pokušaju komunikacije putem ilustrativnog, reprezentativnog neorealizma, kojim se istorija realnog stradanja jednog naroda koristi da bi se učvrstio diskutabilni autoritet revizionizma drugog, dominantnog i autohtonog. Samo naizgled paradoksalno, memorijalni centar, kao institucija posvećena stradanju Jevreja, otvorena uz državnu pompu i podršku međunarodnih jevrejskih organizacija, danas barem nominalno vrši funkciju edukacije o Holokaustu. Makedonija je stvorila određenu vrstu pravnog presedana koji je pobudio interesovanje u regionu – takozvani „makedonski model”, koji je bio aktivno i pozitivno promovisan u Srbiji, između 2010. i 2012. godine, kao uzor za tretman pitanja restitucije i javne komemoracije. Tadašnji ministar finansija Srbije otvoreno je ponudio jevrejskoj zajednici „nekakav memorijal, ako se sami odreknu restitucije, po makedonskom modelu” – stvorivši tako novi osnov za emancipaciju zajednice, koja se bar delom

i na kratko ujedinila protiv primene „makedonskog modela” na njihove živote, istoriju i mesto u savremenom društvu. Međunarodne organizacije koje su bar bile tihi partneri i koje su ovaj centar omogućile, možda sa distance, mogle su bolje da sagledaju trenutni raspon mogućnosti, ne samo Makedonije, već i ostalih zemalja regije, koje ne samo da u svojoj savremenoj formi jesu zapravo nove, već su i počele nov ciklus traženja priznanja, empatičkog i etičkog razvoja, zapravo se otvarajući novim uticajima, u procesu redefinicije istorije kao etičke osnove društva.

Bugarska

Nasuprot Makedoniji, u Bugarskoj se komemoracije održavaju 10. marta – na dan obeležavanja „čudesnog spasavanja bugarskih Jevreja”, i 27. januara, datuma opšteg, evropskog konteksta Holokausta. Posebne komemoracije žrtava bugarskog terora u Grčkoj i Jugoslaviji nema, ali se žrtve – Jevreji „vardarske i egejske Makedonije” koje su 11. marta 1943. bugarski okupatori predali nacistima na uništenje spominju u saopštenjima ministarstva spoljnih poslova. Bugarska, iako je članica EU, ima samo status posmatrača pri IHRA. Edukacija i aktivnosti vezane za Holokaust su uglavnom pri jevrejskoj zajednici i sinagogi u Sofiji, pri organizaciji Shalom. Spomenici posvećeni stradanju Jevreja su podignuti u Vidinu i Plovdivu, ali su često vandalizovani.

Rumunija

Fašistički režim Jona Antoneskua (Ion Antonescu) u Rumuniji je, u toku rata, bio odgovoran za smrt najvećeg broja Jevreja posle Nemačkog rajha. Kao i u Bugarskoj, većina ubijenih su bili žitelji oblasti okupiranih od strane rumunske vojske. Takođe, veliki deo Jevreja Rumunije nije predat nacistima. Tokom posleratne vladavine Čaušeskua (Nicolae Ceaușescu), srušene su jevrejske četvrti Bukurešta, a preživelo je samo šest hramova. Istraživanje i edukacija o Holokaustu i genocidu nisu se smatrale neophodnim. Zemlja je posle revolucije 1989. godine prešla dug put od početaka edukacije i komemoracije Holokausta 1998, sve do 2005. godine, kada je uz podršku više stranih institucija i jevrejskih organizacija rumunska NVO Asociata Memorialia Hebraica Nușfalău u zgradi bivše sinagoge otvorila Memorijalni

muzej Holokausta severne Transilvanije u gradu Simleu Silvaniei. To nije bila samo mala i provincijska pobeda. Negiranje Holokausta i veličanje ratnog zločinca Antoneskua bila je politički dominantna forma revizionizma u Rumuniji koja je dosezala do predsednika Ilijeskua (Ion Iliescu), i koja je i dalje prisutna kroz spomenike i ulice nazvane po Antoneskuiu. Romi, druga grupa žrtava genocidnog nasilja, još uvek nisu uvršteni u priznanje i u komemoracije, i protiv njih se i dalje vrši diskriminacija, neonacisti organizuju napade, a i dalje se prijavljuju slučajevi prisilne sterilizacije romskih žena. Izbeglice su redovno napadane u tranzitu od 2015. godine. Borbu za priznanje Holokausta kao istorijske činjenice i mesta Rumunije u njemu uglavnom su vodile međunarodne muzejske, arhivske, jevrejske i nevladine organizacije. Međunarodni dan Holokausta javno je obeležen uz učešće države prvi put tek 2004. godine. Te godine je predsedniku Ilijeskuu predat izveštaj komisije Elija Vizela (Elie Wiesel). U okviru zajednice, u velikoj sinagogi u Bukureštu, od 1992. godine postoji stalna memorijalna izložba posvećena stradanju jevrejske zajednice u Rumuniji. Holokaust memorijal, sa nevelikom, ali jasnom porukom o odgovornosti Rumunije i njenog fašističkog vođe, podignut je 2009. godine. Rumunija je 2015. godine predsedavala organizacijom IHRA.

Hrvatska

Posleratni hrvatski nacionalizam uspostavio je svoju specifičnu dinamiku uticaja i kontrole nad istorijskim narativima Drugog svetskog rata. Razvoj sistema pritiska i traženje prihvatljive konačne forme izuzeća posledica NDH verzije nacizma iz opšte istorijske osude nisu išli lako, a proces je i dalje u toku. Razlozi za to su kompleksni, deo njih počiva na potrebi nacionalnog jedinstva tokom domovinskog rata, kao i u činjenici da je državotvorni vrh HDZ-a bio, barem delimično, poreklom iz jugoslovenskog vojnog i bezbednosnog vrha. Tokom prve dve decenije nezavisnosti, pridruživanje zemlje EU nije dovođeno u pitanje davanjem državne potpore neoustaškim revizionističkim projektima. Uostalom, centrističke vlade nisu želele da budu deo ustaškog, nego hrvatskog političko-istorijskog nasleđa. Dolaskom ultranacionalističke generacije na vlast u HDZ-u, a potom i u zemlji, krhka obećanja oca nacije jevrejskoj zajednici da „ustaštva biti neće” brzo su i brutalno zgažena. Za ministra kulture je postavljen revizionistički istoričar, otpušteni su predstavnici Hrvatske pri IHRA, rukovodstvo Spomen područja Jasenovac i drugi. Antisemit-

ski incidenti ubrzo su počeli da se redaju upravo na mestima sećanja na najteže ustaške zločine: napad na izraelsku TV ekipu na Pagu, zatvaranje izložbe Kuće Ane Frank u školi u Šibeniku, Spomen ploča HOS sa ustaškim pozdravom nedaleko od Jasenovca. Takođe, kao simbolična veza branitelja Domovinskog rata i NDH, koja je danas dozvoljena i ozakonjena, odluke ministarstva prosvete da Jasenovac više nije obavezno mesto školskih ekskurzija, a ranije i miniranja spomenika sa podizanjem raznih krstova na njihovim mestima, kao u Gospiću. Među teškim, a retko spominjanim prestupima su i namerna zanemarivanja mesta genocida i Holokausta, koja se prepuštaju zaboravu i prirodi i koja je danas, fizički teško pronaći. Tu je i stvaranje prigodnih narativa koji zamenjuju sećanje na zločine čak i tamo gde su se oni neposredno i dešavali – Memorijalni centar Nikole Tesle u Smiljanu, popularna destinacija za ekskurzije, promoviše pronalazača i genija, ali se zaboravlja kosturnica u kojoj su upravo pripadnici Tesline porodice. Smiljan je selo koje je usred prvog sistema logora i stratišta NDH, između Gospića i Jadovna. Na drugim mestima, kao na Pagu, još od početka 90-ih, lokalni aktivisti koji su se zalagali za očuvanje sećanja na žrtve su doživljavali teške incidente i trpeli su progon – miniranje kuće Ante Zemljara je bila jasna poruka svima.

Interesantno je da je najveći deo savremenih revizionističkih napada na istoriju izvršila posleratna ili čisto ideološka generacija istoričara, publicista, režisera i drugih „radnika u kulturi”. Prvi značajni proizvod revizionizma u Hrvatskoj bila je proizvodnja narativa o hrvatskim žrtvama, modelovanog upravo na istoriji genocida i Holokausta koji su počinile ustaške vlasti tokom rata. Reč je, naravno, o konstruisanju mitologije Blajburga, i pretvaranju do tada aktivnih počinilaca zločina u žrtve. Prisivajanjem tog mita, hrvatska istorijska nauka, prosveta i institucije sećanja našle su se u krizi. Sama činjenica da je postojanje institucija sećanja i edukacije o Holokaustu prisutno u istom prostoru i vremenu sa zvaničnim usvajanjem i istovetnim poštovanjem žrtava Blajburga, trebala je biti znak za uzbunu u svim međunarodnim institucijama čiji je Hrvatska član, međutim to se nije desilo. EU je poštovala autonomiju obrazovne politike nove članice, kao i slobodu državi bliskih medija da se bave revizionizmom i poricanjem genocida i Holokausta. U podeljenoj zemlji, svaka populacija je dobila svoj segment istorijskog patosa i državnog „sećanja” – ustaše Blajburg, a manjine državnu komemoraciju u Jasenovcu, koju su zajedno sa prvom bojkotovali. Etika istorijskog sećanja u Hrvatskoj je ukinuta i obesmišljena. Intervencije IHRA i WJC (World Jewish Congress) više su nego

dobrodošle, a obavezujuće mere tela EU bi bile potrebne da se makar ispostavi cena za razbuktavanje mržnje neonacizma u savremenoj članici unije. Međutim, danas je teško poverovati da će pritisci bitnije uticati na procese proizvodnje udobne istorije. U uslovima procesa regresije, često se zaboravlja da je revizionizam uz veliku podršku privatnih, crkvenih i državnih medija uveden protiv volje velikog dela građana. U Hrvatskoj se i dalje vodi borba. Svako mesto koje čuva materijalno i živo sećanje na ono što bi država radije da zaboravi, kroz spomen-sobu, neoštećen spomenik, ili ploču, etnografski muzej, predavanje, fakultetski ili školski program, danas je učesnik u toj borbi. Lipa, mesto koje kroz svoj muzej pamti i jasno saopštava istorijsko sećanje i dalje je svetlo koje u Hrvatskoj može da bude primer i koje ima snagu da je povede putem nade.

Bosna i Hercegovina

O teškoj temi Bosne i njene nedavne istorije, političkih konstrukcija koje su, pošto su zaustavile rat, trebalo da budu transformisane u stalne mehanizme društva koje se obnavlja i samostalno razvija u miru, ne bi bilo pošteno govoriti na isti način kao i o državama koje su taj rat vodile, o politikama sećanja na davni Holokaust i genocid, dok su rane sličnog, nedavno počinjenog, još sveže. I pored toga, narod ne zaboravlja, i u opštinama širom Bosne se polako obnavljaju i mesta jevrejskog života i stradanja. Na slikama sa otkrivanja skromnih spomen-ploča i obnovljenih grobalja zvaničnici opština i delegacije nikad nisu sami – tu su i đaci, kao i ljudi koji nemaju jasnu funkciju na komemoraciji. Oni su najvažniji deo javnog sećanja. Komšije koje su došle da pomognu da se ne zaboravi. Treba imati poverenja da će konačne forme javnog sećanja izrasti iz tradicije one države o kojoj u ovom tekstu mora da bude reči – Jugoslavije. Ostavila je neizbrisiv trag u formama, visceralnom, pesničkom jeziku sećanja, kojim su jednako umeli da govore i njeni pesnici, vajari, pisci i slikari, kao i skromni klesari ploča koje su naručivali mesni odbori, opštine, seljaci i radnici. Ni u jednoj zemlji nije postojao toliko jasan primer narodnog uticaja na forme javnog sećanja kao u našoj uništenoj domovini, koja se sa svim ovim zemljama graničila. Međaši, krajputaši, turbe, brazde, pokajnice, povijene kičme, opanci i stisnute pesnice, utkane su u vajarski leksikon čitanja i saopštavanja istorije stradanja naroda u kamenu i čeliku.

Srbija

U Srbiji, možda i više nego u drugim republikama, živimo u senci jugoslovenskog sećanja. Iz Beograda, sa Jevrejskog groblja su 1951. godine počele da se razvijaju i šire forme, pismo i jezik Bogdana Bogdanovića. Ono što je trebalo da bude oproštajna poruka zajednice, koja je verovala da će se odseliti i ugasiti, postalo je osnov univerzalnog, transcendentnog jezika koji su umeli da čitaju i nastave drugi kroz svoja dela. Tradicija darivanja skulptura na spomeničkim kompleksima poput Šumarica stvorila je velike učionice kulture u načinima komunikacije iskustva grada na mestu stradanja. Jezik umetnosti Vojina Bakića, Silvane Sajsl, Nandora Glida, Nebojše Delje, Miodraga Živkovića i mnogih drugih, dodat je da dopuni jezik svedoka, citate đaka, radnika, stihove na spomenicima koji su zamenili krstove ubijenih, preneviši lično iskustvo porodica u kolektivnu svest društva. Tradicija čitanja, razumevanja i poštovanja ovog jezika je na nekim mestima u povlačenju, na drugim se nikad nije izgubila. U Leskovcu, na Hisaru, redovne komemoracije žrtvama streljanja i predavanja stvar su lokalnog ponosa i običaja – deo domaće, zavičajne istorije. U Beogradu, pri jevrejskoj zajednici Jugoslavije, oformljen je arhiv koji je značajno uticao na historiografiju Holokausta i kod nas i u svetu. Jevrejski istorijski muzej u Beogradu, čiju je stalnu izložbu postavila Vidosava Nedomački još 1969. godine, decenijama je tiho saopštavao istoriju zajednice u svom antifašističkom, tada savremenom ishodištu i kontekstu, sa bolom koji se nije mogao sasvim sakriti, ali i opravdanim ponosom. U ovom muzeju se stradanje u Holokaustu i heroizam u ratu još uvek obeležavaju u neizmenjenom obliku i tri decenije posle socijalizma. Jugoslovenska jevrejska zajednica je u punoj meri učestvovala i u Aprilskom i u partizanskom oslobodilačkom ratu, u kome je, osim u logorima podnela teške žrtve. Gotovo svako ko je mogao da izbegne kvislinge i naciste, stigne u jedinicu, dokopa se slobodne teritorije ili italijanske zone, a da je mogao da se bori – borio se dobrovoljno. Trećina od preko 5.000 jevrejskih partizana, doktora i bolničarki, pali su u borbi. Nisu zaboravljeni ni zarobljenici koji su u svojim logorima odbili da izdaju svoje jevrejske saborce. O Beogradu se ipak najviše govori kao o mestu stradanja – osim sistema logora Jasenovac i logora Gospić–Jadovno–Pag. Beograd je, sa okolinom, mesto najrazgranatije mreže logora i stratišta sa velikim, a opet, historiografski nedovoljno precizno opisanim karakterom logora i nepouzdanim navođenjima broja stradalih. U Beogradu su, kao i na drugim mestima u regionu, otvorena

pitanja komemoracije. Komisija za Sajmište radi gotovo punih šest godina, i po najavama, njen rad će rezultirati svojevrsnim zakonom, državnim aktom o propisanom javnom sećanju za budući memorijalni centar na Sajmištu, koji, iako taksativno imenuje uzročnike genocida nad srpskim narodom, propušta da imenuje kolaboracionističku vladu Milana Nedića kao jednog od uzročnika Holokausta nad Jevrejima i genocida nad Romima. U Beogradu se nalazi i sud u kome, prema drugom zakonu, traje proces za rehabilitaciju istog tog generala Nedića, iako je jasan učesnik izvršenja Holokausta i genocida u Srbiji. U istom gradu nalazi se i logor Topovske šupe, gde su držane hiljade jevrejskih i romskih, mada ne i srpskih, talaca, koji su pobijeni na stratištima u okolini grada. Sam logor, očuvan i neizmenjen, i pored toga što je objekat pod zaštitom države, gradska Vlada je prodala za izgradnju najvećeg tržnog centra na Balkanu. Veliki pomaci napravljeni su u oblasti kulture i obrazovanja – tih nematerijalnih, a važnih formi prenošenja istorijskog sećanja. O Holokaustu u Beogradu izvode se pozorišne predstave, prave se izložbe i stripovi, TV serije i filmovi. Porajmos, genocid nad Romima, ipak se gotovo i ne spominje, kao i drugde u regionu. Kao i na drugim mestima, aktivisti, neki od njih i u nadležnim odborima ministarstava i Zavodu za unapređenje obrazovanja, čine što više mogu, ali ne mogu izmeniti činjenicu da najvažnije udžbenike istorije za srednju školu prave firme bliske istoričarima desnice, koji se zalažu za rehabilitaciju Nedića. Iz tih udžbenika, malo se može saznati o Holokaustu i genocidu, ponajmanje u Srbiji. O Beogradu, kao mestu borbe za budućnost sećanja, borbe za pravo manjina na autonomno istorijsko sećanje i nezavisnu politiku njihovih institucija, za akademsku slobodu naučnog istraživanja i saopštavanja istorije i činjenica i kulturu, govoriće se kao o društvu koje je svojim odnosom prema žrtvama drugih u ovom trenutku svog razvoja stiglo na mesto gde će morati da se odluči o svom daljem pravcu etičkog razvoja – ili će rehabilitovati Milana Nedića ili Hildu Dajč.

Umesto zaključka

Pojmovi kulture i sećanja nisu lako spojivi u kontekstu manje ili više nedovršenih projekata jednonacionalnih država sa jasnom etničko-religijskom većinom. Konteksti u kojima se koriste mnogo su bitniji za razumevanje mreža međuzavisnih empatičko-narativnih konstrukcija čija je uloga uglavnom da retroaktivno oprav-

daju ranije i pripreme buduće cikluse proširivanja i čišćenja ekskluzivnih prostora. U zapadnobalkanskom delu Evrope, opšti koncepti empatije i prava su uslovljeni dodavanjem neizbežnih potkategorija i lokalnih imperativa. Muzealizacija „kulture sećanja” iako od skora sledi naučene forme, na ovim prostorima etikom i političkom ekonomijom sadržaja bitno se razlikuje od svojih navodnih uzora. To, na izvastan način, stavlja muzeje i memorijalne centre, spomen-parkove i čitave zajednice formirane oko njih u dvostruku ulogu: s jedne strane – reprezenata etički ispražnjenih narativa sećanja na zločine, a s druge – „mimetičkih objekata” čija se uloga bitno razlikuje od forme, a koji pod uticajem sredine u kojoj se nalaze čine nove, paramemorijalne celine višestrukih istorijsko-ekonomskih ciklusa.

Nikola Radić Lucati

Center for Holocaust Research and Education

HOLOCAUST AND MUSEALIZATION POLICIES: The Common European Experience in Southeast Europe

Summary

Paper analyses the political processes and their influence on the contemporary treatment of Holocaust heritage as common vs local historical experience in the public museological institutions in Southeastern Europe. Strong emphasis is given on the trend of re-fascization in regional politics and its consequences. States which are covered in the paper are: Greece, Macedonia, Bulgaria, Romania, Hungary, Croatia, Bosnia and Herzegovina and Serbia.

Key Words: Holocaust, politics, museums, memory, Southeast Europe, historical revisionism.